

РОЗВИТОК КИЇВСЬКОЇ СОЦІАЛЬНО-ГІГІЄНИЧНОЇ НАУКОВОЇ ШКОЛИ У ХХ СТОЛІТТІ (1920–1990 рр.)

Національний медичний університет імені О. О. Богомольця, м. Київ, Україна

Мета: дослідити процеси розбудови Київської соціально-гігієнічної наукової школи як самостійний науковий напрям у період 20–90-х років ХХ століття.

Матеріали і методи. Методологічна основа науково-дослідної роботи ґрунтується на аналізі наукових публікацій та даних архівних матеріалів із застосуванням історико-бібліографічного методу.

Результати. У ХХ столітті відбувався поступальний розвиток Київської соціально-гігієнічної наукової школи, в якому періоди активної розбудови змінювалися періодами стагнації медико-соціальної науки, репресіями відносно її представників. Закладені професором О. В. Корчаком-Чепурківським підвалини соціально-гігієнічної науки стали надійним фундаментом для виокремлення цього напрямку в самостійну галузь медичної науки і освіти, створення кафедри соціальної гігієни у Київському медичному інституті та викладання окремого предмету в закладах вищої медичної освіти. Наукові дослідження школи охоплювали широкий спектр медико-соціальних проблем здоров'я населення у взаємозв'язку з чинниками, потреб у різних видах медичної допомоги, організації її надання, підготовки кадрів охорони здоров'я, у тому числі керівних, управління охороною здоров'я тощо. Вихованцями школи є видатні соціальні гігієністи, у тому числі академік Ю. В. Вороненко, професори О. А. Грандо, Б. П. Криштопа, О. П. Мінцер та інші.

Висновки. Розвиток Київської соціально-гігієнічної наукової школи у 1920–1990 рр. заклав основи її майбутнього розквіту в ХХІ ст.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: соціально-гігієнічна наукова школа; кафедра соціальної гігієни та організації охорони здоров'я; комплексні наукові дослідження; підготовка кадрів; репресії; Київський медичний інститут.

Відзначення Національним медичним університетом імені О. О. Богомольця 180-річного ювілею є доброю нагодою поглянути на пройдений закладом славний шлях професійного становлення, поступального розвитку та утвердження в якості флагмана української вищої медичної освіти і науки. Його потужний поступ супроводжувався зародженням, утвердженням та розквітом численних медичних наукових шкіл, серед яких гідне місце займає соціально-гігієнічна наукова школа. Формування цієї наукової школи дало потужний імпульс виокремленню навчальної дисципліни «Соціальна гігієна» з групи гігієнічних, соціально-економічних, медико-правових дисциплін, наповненню її глибоким медико-соціальним змістом, сприяло поступальному розвитку соціально-гігієнічної науки на теренах України, у різних її регіонах [1].

Три важливі етапи формування та розвитку Київської соціально-гігієнічної наукової школи охоплюють періоди з середини ХІХ століття до 20-х років ХХ століття, з 20-х до 90-х років ХХ століття, з 1991 р. і до сьогодні. Вони розділяють часові межі, пов'язані з існуванням соціально-гігієнічного напрямку в рамках гігієнічної науки і викладанням навчальної дисципліни на мультидисциплінарних кафедрах класичних університетів або профільних освітніх закладів; відкриттям кафедр соціальної гігієни в медичних інститутах і набуттям навчальною дисципліною

«Соціальна медицина» статусу обов'язкової для викладання; розбудовою наукової школи в період незалежності України, процесом активного реформування національної системи охорони здоров'я.

Безумовно, період зародження Київської соціально-гігієнічної наукової школи є визначальним для її існування та подальшого розвитку, завдячуючи науковому генію її фундаторів, насамперед О. В. Корчаку-Чепурківському, сподвижницька діяльність якого є прикладом самовідданого служіння соціально-медичній науці, її високим ідеалам. Цей період описано в багатьох наукових статтях з висвітленням як героїчних, так і трагічних сторін у ході відстоювання принципів і засад соціальної гігієни, розкриття законності медико-соціальних процесів у здоров'ї населення та його охороні [1–7].

Проте наступні періоди розбудови Київської соціально-гігієнічної наукової школи були також наповнені важливими непересічними подіями, перемогами і прорахунками, що в сукупності формувало непростий шлях просування до прогресу медико-соціального наукового напрямку, його утвердження та всебічному розвитку.

Дослідження історичних етапів розвитку Київської соціально-гігієнічної наукової школи дозволяє з'ясувати їх значущість в становленні медико-соціального напрямку, виявити проблеми процесів розбудови, отримати досвід їх вирішення для формування майбутнього успішного поступу.

Мета роботи: дослідити процеси розбудови Київської соціально-гігієнічної наукової школи як самостійний науковий напрям у період 20–90-х років ХХ століття.

Матеріали і методи. Інформаційну базу дослідження формували наукові публікації та дані архівних матеріалів. Застосовано історико-бібліографічний метод.

Результати дослідження та їх обговорення. Аналіз архівних матеріалів та наукових публікацій свідчить про поступальний розвиток Київської соціально-гігієнічної наукової школи у ХХ столітті, в якому періоди активної розбудови іноді змінювалися періодами стагнації медико-соціальної науки, репресіями відносно її представників.

Розпочату в ХІХ ст. професором О. В. Корчаком-Чепурківським справу з формування окремого соціально-гігієнічного напрямку в системі гігієнічної науки було продовжено ним у ХХ ст. У 1920 р. після об'єднання медичних факультетів Державного українського університету та Університету Святого Володимира, Київського жіночого медичного інституту в Інститут охорони здоров'я О. В. Корчак-Чепурківський став завідувачем кафедри загальної та соціальної гігієни, деканом медичного факультету, членом правління інституту та заступником голови Ради професорів. Він докладав зусиль для формування якісного професорсько-викладацького складу, розвитку національної медичної школи, її соціально-гігієнічного напрямку.

Після перейменування у 1921 р. Інституту охорони здоров'я в Київську державну медичну академію, а в 1922 р. – в Київський медичний інститут (КМІ) О. В. Корчак-Чепурківський продовжував працювати завідувачем кафедри загальної та соціальної гігієни та деканом санітарно-гігієнічного відділу. В складних соціально-економічних і політичних умовах професор відстоював україномовне викладання навчальної дисципліни та наповнював її глибоким змістом.

У період 1920–1922 рр. спостерігали активне формування О. В. Корчаком-Чепурківським власної гігієнічної наукової школи, до якої входили його найбільш талановиті учні та послідовники – В. В. Удовенко, В. Я. Підгаєцький, М. А. Кудрицький.

Проте в кінці 1922 р. О. В. Корчак-Чепурківського звинуватили в антирадянській діяльності та усунули від викладацької роботи. В цей час завершився тривалий і плідний період його науково-педагогічної діяльності. На його долю випали звинувачення у контрреволюції, арешт, допит, вирок про тримання під вартою, який згодом було змінено на трирічне вислання. О. В. Корчак-Чепурківський відбув річний термін заслання у В'ятці і зміг повернутися до Києва завдяки натиску академічної громадськості на владу з клопотанням про його повернення.

Перехід вченого від педагогічної до наукової і науково-організаційної діяльності у Всеукраїнській академії наук (ВУАН) на створеній ним ще у 1921 р. кафедрі народного здоров'я, гігієни та санітарії, а також у санітарно-демографічному і

санітарно-статистичному відділах Інституту демографії та санітарної статистики сприяв продовженню формування соціально-гігієнічного напрямку в науково-освітній сфері. А результати його наукових досліджень мали безпосередній вплив на розвиток системи охорони здоров'я та на вдосконалення викладання соціальної гігієни у закладах вищої медичної освіти.

Наукову скарбницю Київської соціально-гігієнічної наукової школи збагатили глибокі наукові праці практика, вченого і педагога О. В. Корчак-Чепурківського, які присвячено різнобічним проблемам охорони здоров'я, у тому числі соціальної гігієни, організації охорони здоров'я, формуванню санітарної справи, розвитку епідеміології, санітарної статистики, санітарії, медичної термінології, демографії, історичним аспектам медицини, організації української вищої медичної школи.

Подальший розвиток Київської соціально-гігієнічної наукової школи був пов'язаний зі створенням окремої кафедри соціальної гігієни. Тривале активне відстоювання О. В. Корчаком-Чепурківським необхідності вузької спеціалізації гігієнічних дисциплін завершилося у 1923 р. розділенням кафедр загальної та соціальної гігієни на дві самостійні кафедри та створенням нової спеціалізованої кафедри професійної гігієни. Завідувачами цих кафедр стали його учні В. В. Удовенко, В. Я. Підгаєцький, С. С. Каган.

Рішення про створення самостійної кафедри соціальної гігієни у Київському медичному інституті було прийнято на засіданні Бюро Київського медичного інституту 7 грудня 1923 р., а його затвердження виборчою комісією відбулося 18 січня 1924 р. Виконання обов'язків завідувача було доручено старшому асистенту С. С. Кагану. Обрання його на посаду завідувача відбулося у 1926 р., тоді ж присвоєно вчене звання професора.

Першими співробітниками кафедри соціальної гігієни Київського медичного інституту стали лікарі О. В. Гліко, Г. Ф. Влайков, Г. Б. Гецов, С. І. Радченко, які були зараховані на посади старшого асистента, асистента та молодшого асистента. С. С. Каган очолював кафедру двічі, в період 1924–1929 рр. та 1933–1952 рр. Після його призначення у 1929 р. ректором Дніпропетровського медичного інституту посаду завідувача кафедри соціальної гігієни КМІ обійняв професор С. І. Радченко, один із засновників санітарно-гігієнічного факультету.

Навчальною програмою з соціальної гігієни передбачалися лекції, відвідування яких було вільним, практичні заняття з санітарної статистики, відвідування закладів охорони здоров'я для ознайомлення з організацією їх роботи та семінарські заняття. Студенти виконували самостійні роботи з аналізу здоров'я певних територіальних чи професійних груп населення та розробляли рекомендації з удосконалення медичного обслуговування. Широко застосовувалася бригадна (групова) форма підготовки до підсумкового контролю. Співробітниками кафедри було підго-

товлено низку методичних розробок для студентів, які були на той час основним навчально-методичним забезпеченням. Лише у 1927 р. було видано перший підручник «Соціальна гігієна» за редакцією А. В. Молькова. Поступово удосконалювалися навчальні програми з соціальної медицини з їх диференціацією для студентів різних факультетів.

У перші роки після створення кафедри соціальної гігієни на ній досліджували наукові проблеми, пов'язані з організацією державної охорони здоров'я в Україні, у тому числі з формуванням служби охорони материнства та дитинства, з розвитком санітарної справи. Зі скороченням масштабів епідемії інфекційних хвороб акцент у наукових дослідженнях зміщувався на медико-соціальні оцінки здоров'я та розробку оздоровчих заходів, у тому числі на виробництві, у побуті тощо. Для їх обґрунтування необхідним було проведення масових санітарно-демографічних обстежень, що визначало вектор розвитку наукових досліджень. Тісною була співпраця викладачів кафедри з науковцями Всеукраїнського інституту соціалістичної охорони здоров'я (ВІСОЗ) та Українського бюро санітарної статистики. У 1935 р. наукові ступені докторів наук отримали професори С. С. Каган та С. І. Радченко, кандидатів наук – К. Ф. Дупленко, Г. Ф. Влайков. Київська соціально-гігієнічна наукова школа у той час підготувала нову когорту наукових кадрів, у тому числі Б. М. Шклярка, І. І. Овсієнка, К. Ф. Дупленка, Є. Я. Белицьку, Л. В. Лекарева, які згодом очолили кафедри в інших медичних інститутах. У 1938 р. захистила кандидатську дисертацію асистент кафедри М. Л. Товстоліт.

У подальшому науковими проблемами охорони здоров'я матері та дитини на кафедрі займалася доцент Р. Л. Зантбарг, проблемами розвитку санаторно-курортної справи – доцент К. Ф. Дупленко, питаннями охорони здоров'я сільського населення – доцент М. Л. Товстоліт, розвитку мережі закладів охорони здоров'я – доцент І. П. Пігіда.

Трагічним періодом у розвитку української соціально-гігієнічної школи стали репресії, які торкнулися як напряду в цілому, так й окремих наукових шкіл та їх представників. У 1937 р. було ліквідовано ВІСОЗ, у 1938 р. – Інститут демографії та санітарної статистики ВУАН.

Не оминули вони і родину Корчаків-Чепурківських. Академіка О. В. Корчака-Чепурківського у 1934 р. усунули з посади секретаря ВАУ, а очолювану ним кафедру об'єднали з Інститутом демографії та санітарної статистики ВУАН. Сина О. В. Корчака-Чепурківського – Юрія, старшого наукового співробітника Інституту демографії та санітарної статистики ВУАН, безпідставно звинуватили у схильності перед буржуазною наукою та репресували. Талановитого демографа, автора наукової праці «Смертність у чотирьох найбільших містах УРСР 1923–1929 рр.», дослідника медико-демографічних процесів у період голодомору в Україні 1932–1933 рр. було засуджено та ув'язнено у 1938 р., повторно – у 1949 р. Пара-

доксально, що з різкою необґрунтованою критикою наукових робіт Ю. О. Корчака-Чепурківського у 1938 р. виступив учень його батька – С. С. Каган, наступник Овксентія Васильовича на посаді завідувача кафедри соціальної медицини.

Репресивна машина зачепила освітній процес у вищих навчальних закладах, що позначилося на назвах та змісті навчальних дисциплін. У 1941 р. кафедру соціальної гігієни було перейменовано на кафедру організації охорони здоров'я. Суттєвих змін зазнало змістове наповнення навчальних програм, з яких було вилучено питання соціальної обумовленості здоров'я та соціальної спрямованості охорони здоров'я. Під заборону підпали медико-соціальні дослідження, які є основним джерелом даних для характеристик здоров'я населення, виявлення впливу на нього чинників та обґрунтування заходів з охорони здоров'я.

У роки Другої світової війни наукова тематика кафедри організації охорони здоров'я Київського медичного інституту спрямовувалася на удосконалення організації медико-санітарної служби тилу, поліпшення медичного обслуговування робітників і дітей. Після евакуації Київського медичного інституту в 1941 р. до Харкова, а потім до Челябінська, з листопада кафедра розпочала навчальний процес. Викладання навчальної дисципліни «Організація охорони здоров'я» проходило в складних умовах браку кадрових ресурсів, навчально-методичних матеріалів та скороченого обсягу навчальних годин.

Після повернення інституту до Києва у листопаді 1943 р. кафедра продовжила навчальний процес, хоча не вистачало підручників, посібників, змінювався склад груп. Навчання на кафедрі поєднувалося з проведенням практичних занять на базах закладів охорони здоров'я.

У повоєнні роки поступово розширювалася наукова тематика Київської соціально-гігієнічної наукової школи. Поряд із вивченням медико-санітарних наслідків війни на кафедрі організації охорони здоров'я Київського медичного інституту досліджували проблеми захворюваності різних груп населення, смертності немовлят, організації та планування медичної допомоги різним континентам населення, формування здорового способу життя. Співробітники кафедри були задіяні у розробці першого повоєнного плану розвитку охорони здоров'я, у складанні оглядів охорони здоров'я.

У 1952–1953 рр. обов'язки завідувача кафедри було покладено на доцента Ю. А. Кушніра після звільнення з посади професора С. С. Кагана, якого звинуватили у серйозних помилках у роботі, політичних проступках, незабезпеченні якісного керівництва кафедрою.

Упродовж 1953–1961 рр. кафедрою завідував доцент І. П. Пігіда, вихованець кафедри, який був випускником Київського медичного інституту, аспірантом, а в подальшому – асистентом кафедри. Він мав досвід роботи завідувачем однопрофільної кафедри Станіславського (Івано-Франківського) медичного інституту.

За керівництва І. П. Пігіди кафедра зосередила наукову діяльність на вирішенні проблем здоров'я сільського населення, дослідженні захворюваності з тимчасовою втратою працездатності, удосконаленні організації медичного обслуговування дитячого населення, розробці основ диспансеризації, вивченні стану здоров'я та організації диспансерного обслуговування робітників промислових підприємств, організації санаторно-курортної справи та діяльності Товариства Червоного Хреста. У цей період колектив кафедри поповнили нові кадри, у тому числі О. М. Дудко, яка досліджувала стан здоров'я та медичного обслуговування дитячого населення, Т. В. Грабовська, яка вивчала діяльність станцій швидкої медичної допомоги.

Традиційно співробітники кафедри досліджували історичні аспекти розвитку охорони здоров'я. Відлік формування наукової школи істориків медицини фактично почався з дня заснування Київського університету Святого Володимира, де читали курс під назвою «Енциклопедія і методологія медицини», а Ф. Ф. Меринг опублікував лекції з історії медицини. Проте до створення у 1948 р. окремої кафедри історії медицини викладання та наукові дослідження стосувалися здебільшого окремих питань історії охорони здоров'я. У 1959 р. кафедру історії медицини Київського медичного інституту об'єднали з кафедрою організації охорони здоров'я, а відповідний напрям очолив доцент кафедри Р. Я. Бенюмов. Він та І. М. Макаренко проводили наукові розвідки та викладали історію медицини, М. К. Маєвська – вивчала досвід медико-санітарного обслуговування у роки війни.

У 1961 р. кафедру очолив професор І. Д. Хоррош. Він мав величезний досвід організаційно-управлінської діяльності, керував роботою органів та закладів охорони здоров'я, включаючи найвищі ланки управління, а також мав досвід науково-педагогічної роботи на однопрофільній кафедрі Харківського медичного інституту.

Цей період ознаменувався появою на кафедрі молодшої когорти викладачів-науковців, які в наступні роки зробили значний внесок у розвиток Київської соціально-гігієнічної наукової школи. Серед них необхідно назвати О. А. Грандо, який прийшов на кафедру в 1961 р. на посаду доцента, у 1968 р. захистив докторську дисертацію на тему «Розвиток гігієни та санітарної діяльності в УРСР», а в подальшому очолив кафедру і заснував унікальний Музей медицини України, що з часом отримав статус національного.

Знаковим був прихід на кафедру випускниці Київського медичного інституту Л. О. Прус, яку за результатами успішності в навчанні та громадській роботі було занесено до Золотої книги пошани. Розпочавши трудовий шлях старшим лаборантом, а згодом – асистентом, вона успішно захистила дисертацію на тему «Організація надання швидкої медичної допомоги дітям» у 1969 р., отримала звання доцента і десяти років поспіль була відповідальною на кафедрі за навчальну роботу.

У 1963 р. старшим лаборантом кафедри стала випускниця Київського медичного інституту, відмінниця навчання А. П. Чуйко, яка після захисту дисертації продовжила науково-педагогічну діяльність, відповідаючи за методичну роботу кафедри. В аспірантурі кафедри навчався А. С. Ромашко, який займався вивченням стану здоров'я робітників хімічного виробництва.

У 60-ті роки ХХ століття, у часи так званої відлиги, завершився процес стагнації соціально-гігієнічної науки. У 1966 р. кафедрі було повернуто її соціально-гігієнічну спрямованість і перейменовано у кафедру соціальної гігієни та організації охорони здоров'я.

Наукова робота кафедри зосереджувалася на традиційних напрямках, що включали проблеми здоров'я та медичного обслуговування дитячого, сільського населення, організації швидкої медичної допомоги при серцево-судинних захворюваннях, удосконаленні диспансерного методу обслуговування населення, історії розвитку охорони здоров'я в Україні.

Наукова тематика Київської соціально-гігієнічної наукової школи розширювалася і поглиблювалася новими напрямками досліджень, зокрема вивченням здоров'я та удосконаленням медичного обслуговування жінок, зайнятих на шкідливому виробництві, дослідженням травматизму дитячого населення і організації надання швидкої медичної допомоги дітям, захворюваності дітей на респіраторні захворювання та обґрунтуванням організації профілактичних і лікувально-діагностичних заходів, вивченням соціально-гігієнічних проблем здоров'я студентів у взаємозв'язку з їх успішністю, етичних та деонтологічних аспектів медичної допомоги тощо.

Подальший науковий вектор розвитку Київської соціально-гігієнічної наукової школи визначило започаткування у 1969 р. комплексного вибіркового вивчення стану здоров'я населення у зв'язку з переписом населення 1970 р.

Важливим новим напрямом роботи кафедри з 1968 р. стало підвищення кваліфікації викладачів соціальної гігієни та організації охорони здоров'я вищих медичних навчальних закладів. У період 1968–1982 рр. на базі кафедри підвищили кваліфікацію понад 500 викладачів, у тому числі 68 завідувачів і професорів, 154 доценти і 216 асистентів.

Поряд з цим, у 1971 р. було прийнято рішення про створення при кафедрі постійно діючих курсів із підвищення кваліфікації керівних кадрів охорони здоров'я.

З 1972 р. кафедрою завідував професор О. А. Грандо. Науково-викладацький персонал кафедри, долучений до комплексного вибіркового вивчення стану здоров'я населення у зв'язку з переписом населення 1970 р., продовжував працювати над проблемами популяційного здоров'я, визначенням потреб у різних видах спеціалізованої медичної допомоги, створенням реабілітаційних служб в умовах міської поліклініки, удосконаленням організації амбулаторно-поліклінічної та стаціонарної допомоги населенню.

До колективу кафедри в 1971 р. долучилася кандидат медичних наук Г. П. Матвєєва, яка до грудня 1982 р. працювала доцентом кафедри, в період з 1971 р. до 1982 р. поєднувала викладацьку роботу з адміністративною на посаді начальника навчальної частини Київського медичного інституту, а з 1983 р. стала першим завідувачем кафедри соціальної гігієни та організації охорони здоров'я із підвищення кваліфікації керівних кадрів охорони здоров'я.

У 1972 р. на кафедру прийшла кандидат медичних наук Г. В. Кухленко, яка займалася питаннями медичного обслуговування дорослого населення мікрорайонів за умов сучасного містобудування. Окрім викладацької роботи для студентів і слухачів курсів підвищення кваліфікації керівних кадрів охорони здоров'я, вона тривалий час була відповідальною за наукову роботу кафедри, секретарем Апробаційної ради «Соціальна гігієна» Спеціалізованої вченої ради.

З 1973 р. на кафедрі розпочав роботу кандидат медичних наук О. А. Полянський, основним напрямом досліджень якого було вивчення впливу чинників довкілля на організм людини, удосконалення діяльності організаційно-методичних відділів СЕС, оптимізація амбулаторно-поліклінічної допомоги.

У цей період пов'язала своє професійне життя з кафедрою соціальної гігієни та організації охорони здоров'я Київського медичного інституту кандидат медичних наук С. М. Зоріна. Після захисту кандидатської дисертації на тему «Підвищення ефективності використання ліжкового фонду при короткочасній і тривалій госпіталізації хворих» вона зосередилася на викладацькій діяльності та дослідженні проблем здоров'я населення, міжнародної співпраці в охороні здоров'я, визначенні потреб у медичній допомозі, науковому супроводі впровадження автоматизованих систем управління в закладах охорони здоров'я. Вивченням здоров'я та медичного обслуговування робітників промислових підприємств займалися М. В. Петров, А. С. Ромашко, А. Н. Козловський.

Упродовж 1968–1971 рр. для поглиблення знань студентів з біостатистики на кафедрі викладали основи вищої математики, були задіяні кандидати медичних наук О. П. Мінцер, І. С. Склярєнко, Я. Г. Тимошенко. З 1976 р. розпочалося викладання курсу «Право» для поглибленої підготовки студентів з медико-правових питань.

До аспірантури за спеціальністю «Соціальна гігієна» у 1973 р. вступив випускник Київського медичного інституту Ю. В. Вороненко, який послідовно пройшов на кафедрі усі щаблі професійного зростання, захистив кандидатську (1978 р.) та докторську (1985 р.) дисертації і згодом очолював кафедру впродовж 14 років. Він дослідив медико-соціальні закономірності опікового травматизму, обґрунтував і розробив соціально-гігієнічні основи профілактики і організації етапного лікування опіків, запропонував модель організації медичної допомоги хворим з опіками.

Колектив кафедри поповнили викладачі Н. Ф. Вітер, А. Д. Ярменчук, З. Д. Дмитрієва, І. Д. Півень. З 1975 р. до науково-педагогічної роботи долучився кандидат медичних наук О. М. Ціборовський, який займався проблемами здоров'я дитячого населення.

Впродовж 1982–1986 рр. на кафедрі працював учень О. А. Грандо, Б. П. Криштопа, який у 1986 р. захистив докторську дисертацію та поєднував наукову роботу з адміністративною на посаді проректора з міжнародних зв'язків Київського медичного інституту.

На постійно діючих курсах з підвищення кваліфікації керівних кадрів охорони здоров'я впродовж 1972–1982 рр. підвищили свою кваліфікацію 1435 керівників органів і закладів охорони здоров'я з усіх адміністративних територій України. Викладання на курсах здійснювали доценти Г. В. Кухленко, Г. П. Матвєєва, Л. О. Прус, А. П. Чуйко, А. Д. Ярменчук, викладачі М. П. Вітер, О. М. Ціборовський, С. О. Густілін, М. Й. Маламуд. У 1982 р. в Київському медичному інституті було створено окрему кафедру – кафедру соціальної гігієни та організації охорони здоров'я з підвищення кваліфікації керівних кадрів охорони здоров'я, попередником якої були курси при кафедрі соціальної гігієни та організації охорони здоров'я.

Наукова робота кафедри органічно поєднувалася з навчальним процесом, а її результати слугували основою для постійного удосконалення викладання дисципліни. Враховуючи високий рівень педагогічної діяльності й науково-дослідницької роботи кафедри соціальної медицини та організації охорони здоров'я Київського медичного інституту, в 1986 р. МОЗ України рекомендувало визначити її головною серед інших однопрофільних кафедр закладів вищої медичної освіти.

Упродовж 80-х років колектив кафедри зосереджував увагу на вирішенні наукових проблем управління лікувально-профілактичною допомогою робітникам великих промислових підприємств із застосуванням автоматичних систем управління (АСУ). Досліджувалися питання надання амбулаторно-поліклінічної та стаціонарної допомоги хворим окремих профілів медичної допомоги, зокрема гастроентерологічного, комбустіологічного, розроблялися і впроваджувалися в практичну діяльність закладів охорони здоров'я організаційні заходи, спрямовані на підвищення рівня, якості та ефективності спеціалізованої медичної допомоги, розвитку реабілітаційної служби.

Виконано низку науково-дослідних робіт, у тому числі «Соціально-гігієнічні умови життя і захворюваність на серцево-судинні хвороби, хронічні неспецифічні хвороби органів дихання і травлення окремих груп населення» (1975–1977 р.), «Вивчення організаційних форм диспансеризації і реабілітації деяких груп населення в амбулаторно-поліклінічних умовах» (1977 р.), «Вивчення організації і наступності терапевтичної стаціонарної допомоги хворим на хвороби органів травлення і розробка рекомендацій

з її удосконалення» (1981–1985 рр.), «Вивчити досвід організації та роботи відділень профілактики міських поліклінік і розробити рекомендації з удосконалення їх функцій та структури» (1983–1984 рр.), «Вивчити стан опікового травматизму та ефективність медичної допомоги обпеченим в крупних економічних районах України в залежності від методів і термінів надання допомоги на етапах медичної евакуації» (1987–1990 рр.).

На кафедрі виконувалася господарчо-розрахункова тематика з вивчення організації роботи медико-санітарних частин, оцінки захворюваності з тимчасовою втратою працездатності працюючих на Київському радіозаводі, Черкаському хімічному комбінаті, виробничому об'єднанні «Реле і автоматика», підприємствах Запоріжжя та Харкова.

За результатами наукових досліджень було розроблено низку методичних вказівок щодо статистичного аналізу захворюваності з тимчасовою втратою працездатності; оцінки фізичного розвитку дітей шкільного віку; організації диспансерного спостереження за дітьми в загальноосвітніх школах; методичних рекомендацій з проведення профілактичних медичних оглядів робітників підприємств виробництва хімічного волокна; розрахунку і оцінки показників оториноларингологічної допомоги населенню; оцінки показників діяльності хірургічної служби; виявлення поєднаної патології у хворих на хронічний тонзиліт, ревматизм та гіпертонічну хворобу; оцінки і вдосконалення організації лікувально-профілактичної допомоги дітям сільської місцевості; розрахунку і оцінки показників стану здоров'я дітей та організації лікувально-профілактичної допомоги дітям; шляхів удосконалення позалікарняної медичної допомоги міському населенню; оцінки стану стаціонарної медичної допомоги населенню; організації швидкої та невідкладної допомоги сільському населенню; організації проведення профілактичних оглядів дорослого населення у міських поліклініках тощо.

Впровадження розроблених співробітниками кафедри соціальної гігієни методичних рекомендацій у практичну діяльність закладів охорони здоров'я дозволяло поліпшити якість медичного обслуговування та ефективність роботи різнопрофільних служб.

З огляду на особистість завідувача кафедри та коло його наукових інтересів, провідною проблемою наукового пошуку під керівництвом професора О. А. Грандо була історія медицини та охорони здоров'я. До цієї роботи долучився також Л. С. Межиров. Наукові дослідження стосувалися основних етапів розвитку охорони здоров'я та вищої медичної освіти в Україні. Багаторічна копійка наукова робота зі збирання, вивчення історичних джерел, фондів багатьох архівів, музеїв і наукових бібліотек дозволила накопичити тисячі експонатів, сформувати науково-методичні основи побудови експозиції. Кінцевим результатом наукових розробок під керівництвом професора О. А. Грандо стала ініційована та підготовлена

експозиція музею медицини, яка включала понад 14 тис. експонатів. У 1982 р. на базі музею медицини за рішенням МОЗ УРСР було відкрито Музей медицини Української РСР, який після низки перейменувань у 1999 р. отримав назву Національний музей медицини України. Професор О. А. Грандо був директором музею до 2004 р. Він як видатний представник Київської соціально-гігієнічної наукової школи сформував власну школу організаторів охорони здоров'я та істориків медицини, яка включає 4 доктори і 13 кандидатів наук.

Після переходу професора О. А. Грандо на постійну роботу в музей медицини, з 1990 р. кафедрі очолив його учень Ю. В. Вороненко.

Висновки

Розвиток Київської соціально-гігієнічної наукової школи в період 1920–1990 рр. ознаменувався утвердженням медико-соціального напрямку в медичній освіті та науці, розширенням спектра медико-соціальних досліджень з вивченням особливостей та тенденцій здоров'я населення у взаємозв'язку з соціальними, виробничими, екологічними та іншими чинниками, визначенням потреб у різних видах медичної допомоги та удосконаленням організації її надання, підготовкою нової когорти соціальних гігієністів та організаторів охорони здоров'я. Водночас поступальний рух соціально-гігієнічного напрямку був суттєво ускладнений та загальмований у роки репресій, що призвело до згортання наукових досліджень та звуження предмета викладання навчальної дисципліни, до гонінь на представників Київської соціально-гігієнічної наукової школи, а також у роки воєнного лихоліття. Повеєний період характеризувався новим імпульсом розвитку соціальної медицини як науки і предмета викладання, значним удосконаленням освітньої та наукової діяльності Київської соціально-гігієнічної наукової школи, яка виплекала низку видатних соціальних гігієністів, у тому числі академіка Ю. В. Вороненка, професорів О. А. Грандо, Б. П. Криштопу, О. П. Мінцера та інших. Визнання авторитету цієї школи стало визначенням кафедри соціальної гігієни та організації охорони здоров'я КМІ головною серед інших однопрофільних кафедр закладів вищої медичної освіти, планування та реалізація комплексних медико-соціальних досліджень, успішне впровадження їх наукових результатів у практику охорони здоров'я, підготовка численного загону науковців соціально-гігієнічного напрямку та організаторів охорони здоров'я. Розвиток Київської соціально-гігієнічної наукової школи у 1920–1990 рр. заклав основи її майбутнього розквіту в XXI ст.

Перспективи подальших досліджень. З огляду на важливість врахування історичних уроків розвитку науково-освітнього напрямку, оцінки здобутків та аналізу проблем, подальше дослідження становлення та функціонування Київської соціально-гігієнічної наукової школи має значний теоретичний та науково-практичний інтерес для його врахування при формуванні розбудовчих стратегій.

Список літератури

1. *160 років* Національному медичному університету імені О. О. Богомольця / [С. Г. Гончарук, А. О. Андрущук, І. І. Бобрик та ін.]. – К. : Століття, 2001. – 368 с.
2. *Голяченко О. М.* О. В. Корчак-Чепурківський – видатний епідеміолог і громадський лікар (до 150-річчя з дня народження) / О. М. Голяченко // *Інфекційні хвороби*. – 2008. – № 1. – С. 105.
3. *Грузева Т. С.* Витоки формування Київської соціально-гігієнічної наукової школи: від основ лікарезнавства, медичної поліції і санітарної статистики до соціальної медицини та громадського здоров'я / Т. С. Грузева // *Клінічна та профілактична медицина*. – 2021. – № 3. – С. 4–12.
4. *Коцур В. П.* О. В. Корчак-Чепурківський (1857–1947): шлях від земського лікаря до академіка УАН – ВУАН – АН УРСР : монографія / В. П. Коцур, Н. І. Коцур, Л. П. Товкун. – Переяслав-Хмельницький, 2013. – 601 с.
5. *Москаленко В. Ф.* Національний медичний університет імені О. О. Богомольця: минуле, сьогодення, майбутнє / В. Ф. Москаленко, Т. С. Грузева // *Охорона здоров'я України*. – 2006. – № 1–2 (20–21). – С. 84–87.
6. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 4, спр. 536, арк. 26.
7. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 4, спр. 535, арк. 297.

References

1. Honcharuk, Ye.H., Andrushchuk, A.O., & Bobryk, I.I. (2001). *160 rokiv Natsionalnomu medychnomu universytetu imeni O.O. Bohomoletsya [160 years of O. O. Bohomolets National Medical University]*. Kyiv: Stolittya [in Ukrainian].
2. Holyachenko, O.M. (2008). O.V. Korchak-Chepurkivsky – vydatnyy epidemiolog i hromadskyi likar (do 150-richchya z dnya narodzhennya) [O.V. Korchak-Chepurkivsky – an outstanding epidemiologist and public physician (to the 150th anniversary of his birth)]. *Infektsiyni khvoroby – Infectious Diseases, 1*, 105 [in Ukrainian].
3. Gruzeva, T.S. (2021). Vytoky formuvannya Kyivskoyi sotsialno-hihiyenichnoyi naukovoï shkoly: vid osnov likareznavstva, medychnoyi politsiyi i sanitarnoyi statystyky do sotsialnoyi medytsyny ta hromadskoho zdorovya [The origins of the formation of the Kyiv socio-hygienic scientific school: from the basics of medicine, medical police and sanitary statistics to social medicine and public health]. *Klinichna ta profilaktychna medytsyna – Clinical and Preventive Medicine, 3*, 4-12 [in Ukrainian].
4. Kotsur, V.P., Kotsur, N.I., & Tovkun, L.P. (2013). *O.V. Korchak-Chepurkivsky (1857 – 1947): shlyakh vid zemskoho likarya do akademika UAN – VUAN – AN URSR:monohrafiya* [O.V. Korchak-Chepurkivsky (1857 – 1947): the way from the Zemstvo doctor to the academician of the Ukrainian Academy of Sciences – VUAN – USSR Academy of Sciences: monograph]. Pereyaslav-Khmelnytskyi [in Ukrainian].
5. Moskalenko, V.F., & Gruzeva, T.S. (2006). *Natsionalnyy medychnyy universytet imeni O.O. Bohomoletsya: mynule, siohodennya, maybutnye* [O.O. Bohomolets National Medical University: past, present, future]. *Okhorona zdorovya Ukrayiny – Health Care of Ukraine, 1-2 (20-21)*, 84-87 [in Ukrainian].
6. Tsentralnyy derzhavnyy arkhiv vyshchyykh orhaniv vlyady ta upravlinnya Ukrayiny [Central State Archive of the highest authorities and administration of Ukraine]. f. 166, op. 4, spr. 536, ark. 26. [in Ukrainian].
7. Tsentralnyy derzhavnyy arkhiv vyshchyykh orhaniv vlyady ta upravlinnya Ukrayiny [Central State Archive of the highest authorities and administration of Ukraine], f. 166, op. 4, spr. 535, ark. 297. [in Ukrainian].

To the 180th anniversary of O. O. Bohomolets National Medical University

DEVELOPMENT OF KYIV SOCIAL AND HYGIENIC SCIENTIFIC SCHOOL IN THE XX CENTURY (1920–1990)

T. S. Gruzeva

O. O. Bohomolets National Medical University, Kyiv, Ukraine

Purpose: to investigate the processes of development of the Kyiv social and hygienic scientific school as an independent scientific direction during 1920–1990.

Materials and Methods. The methodological basis of research work is comprises analysis of scientific publications and archive data using the historical and bibliographic methods.

Results. In the XX century there was a progressive development of the Kyiv Scientific Social and Hygienic School, in which periods of active development were replaced by periods of stagnation of medical and social science, repression against its representatives. The foundations of social and hygienic science developed by Professor O. V. Korchak-Chepurkivsky have become a solid foundation for the separation of this area into an independent branch of medical science and education, establishment of the Department of Social Hygiene at the Kyiv Medical Institute and teaching a separate subject in higher medical education. The school's research activities covered a wide range of medical and social health problems in relation to various factors, the needs for various types of medical care, the organization of its provision, training of health care personnel, health management, etc. Alumni of the school are outstanding social hygienists, including academician Y. V. Voronenko, professors O. A. Grando, B. P. Kryshchtopa, O. P. Mintser and other.

Conclusions. The development of the Kyiv social and hygienic scientific school in 1920–1990 laid the foundations for its future flourishing in the XXI century.

KEY WORDS: socio-hygienic scientific school; department of social hygiene and health care organization; complex scientific research; training; repressions; Kyiv Medical Institute.

Рукопис надійшов до редакції 02.09.2021 р.

Відомості про автора:

Грузева Тетяна Степанівна – доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри соціальної медицини та громадського здоров'я Національного медичного університету імені О. О. Богомольця.